

ARTUR ŞOPENHAUER VƏ ŞƏRQ FƏLSƏFƏSİ: ŞƏFQƏT ƏXLAQIN ƏSASI KİMİ

Ç.C.Məmmədova

*BDU-nun Fəlsəfə tarixi və mədəniyyətşünaslıq
kafedrasının doktorantı*

Açar sözlər: *Artur Şopenhauer, Konfutsi, Əl Qəzali, Upanişadlar, Bahaqavat Gita, aqape, ren, sevgi, şəfqət, insansevərlik, xeyirxahlıq, əzab, rasionallıq, Şərq, Qərb.*

Ключевые слова: *Артур Шопенгауэр, Конфуций, Аль-Газали, Упанишады, Бхагавад Гита, агпе, жэнь, любовь, сострадание, человечность, доброта, страдание, рациональность, Восток, Запад.*

Key words: *Arthur Schopenhauer, Confucius, Al-Ghazali, Upanishads, Bhagavad Gita, agape, ren, love, compassion, humanity, kindness, suffering, rationality, East, West.*

Giriş

Bu məqalənin mərkəzi mövzusu şəfqət hissinin izahına hərs olunacaq. Şəfqət insansevərliyin yansımalarından biri olub, qarşıdakı insanın psixi vəziyyətini anlamağın iştirakı formasıdır. Bu duyğu digərlərində itgi ucbatından yaranmış neqativ hissləri yumşaltmaq hazırlığıdır. Şəfqət hissi – insanlar arasında yaranan humanist münasibətin göstəricisidir. Bu hiss bizə başqa insanda öz əksimizi görməyə, özümüzü onun yerinə qoymağa, digərlərinə göstərilən mənəvi və psixoloji dəstəyi anlamağa imkan yaradır. Lakin bütün bu sadalananlar şəfqət anlayışının sadə izahı olub, onun haqqında yalnız ensiklopedik bilik əldə etməyə kömək edir. Ancaq bir araşdırmaçı kimi bizim əsas məqsədimiz bu anlayışın mürəkkəbliyini aşkarlamaq, eləcə də bu mürəkkəbliyi oxuyucuya sadə dillə çatdırmaqdır. Bu münasibətlərin izahı zamanı biz Artur Şopenhauer və bir necə qabaqcıl Şərq cərəyanlarının mövqeyini nəzərdən keçirəcəyik.

A. Şopenhauer etikasında şəfqət anlayışının izahı

Şərq dünyasını Qərbə bəxş edən Artur Şopenhauer öz ideyaları ilə bir çox klassik fəlsəfə ənənələrini, xüsusi ilə də mənəviyyatın zəka əsasında formalaşmalı olduğu haqqında təsəvvürləri inkar etdi. Əsas diqqətini insan subyektivliyinə yönəltməklə o, psixikanın sonsuzluğu, onun əsası olan iradi komponentin intuisiyaya əsaslandığını, eləcə də mənəvi təcrübənin impulsiv tərkib hissələrini ön plana çəkdi.

Mütəfəkkirin əsas fəlsəfi ideyaları onun əsərinin adında “Aləm iradə və təsəvvür kimi” əks olunub. İki dünyanın müxtəlifliyi ilə əlaqəli olan bu əsər məsələyə yeni prizmadan baxışı formalaşdırdı. Birinci dünya – hadisə və təsəvvürlərin məkan – zaman sahəsi, ikincisi isə iradənin xüsusi sahəsini əks etdirə bildi. İradə sahəsi məkan və zamanla bağlı olmayıb həmişə dəyişməz qalırdı. Şopenhauer düşünürdü ki, “gerçək” olan aləm – insan fikrinin çata bilməyəcəyi, sirli iradə dünyasıdır. Şopenhauer bu dünyanı “həyata olan kor cəhd” kimi xarakterizə edirdi. O heç nə ilə izah oluna bilməyən, irrasional “istək”dir. Bu “istək” ətrafında olan hər şeyi, hətta insanı belə özünə tabe edir.

Mütəfəkkir öz əsərlərində gah bu fikirdən uzaqlaşmış, gah da bu mövqeyə geri qayıtmışdır. Ancaq Şopenhauerin etik dünyagörüşü həmişə bu fikir ilə sıx əlaqədə olmuşdur ki, “insan səviyyəsində” dəyişən iradə şəxsiyyətdə egoizm, hirs və şəfqət kimi hissləri oyadır.

Bu üç xüsusiyyətlər insan davranışını formalaşdırsa da, yalnız şəfqət Şopenhauerin etikasının mərkəzi kateqoriyasına çevrilə bilmişdi. Avropada bu anlayışın istifadə olunması M.Luterin tərcümə etdiyi İncildən sonra geniş vüsət alır. Şəfqət başqalarının dərdinə qarşı yaranan hiss kimi anlaşılib, bir neçə formaya da bölünürdü. Uzun zaman boyunca fəlsəfədə şəfqət deyəndə qəlb hissini təbii bacarığı anlaşıldı. Öz müasirlərindən fərqli olaraq şəfqəti etikanın prinsipi və fundamenti hesab edən Şopenhauer onu fərdin özünü qoruma cəhdinin eqomərkəzçi əsasına çevirdi. Beləliklə, şəfqət təbii, qərəzsiz və vahid mənəvi güc mövqeyini tutdu. Ali dərkətməyə malik olan insan artıq digər insanların əzablarına rəşional formada sahib çıxma bilərdi. Bu cür hissləri yaşayan insan anlayır ki, onunla digərləri arasında olan uçurum yalnız keçici hadisələr aləmində realdır; o digərlərinin məhrumiyyətində iştiraksız müşahidəçi olmayacaq; onun öz “mən”ini bütün canlılarla vahid formada olduğunu hiss edə biləcək qədər geniş ürəyi var. Burada öz taleyini yaxının həyatı ilə eyniləşdirən ədalət, itaətkarlıq, xeyirxahlıq və sevgi ilə

dolu hiss yaranır. “Bu sevgi (agape, karitas) - həmişə mövcud olan şəfqətdir” (1,470).

Artur Şopenhauer öz etik dünyagörüşündə xüsusi əhəmiyyət verdiyi mütəfəkkirlərdən biri İmanuel Kant idi. Şopenhauer hər vəclə Kantı tərifləməyi sevirdi. Ancaq bununla bərabər o tənqidi məqamları da unutmayıb, deyirdi: “Mənim üçün ilkin təkan rolunu böyük Kantın söylədikləri tutsa da, onun əsərlərinin dərinədən öyrənilməsi orada mühüm səhvlərin olduğunu ortaya çıxartdı” (1, 128).

Kantın irəli sürdüyü etikası o “qul mənəviyyəti” hesab edir və əminliklə bildirirdi ki, onun öz fəlsəfəsini anlamaq üçün Kantın “Təmiz əqlin tənqidi” əsərindən başqa Şərqin, xüsusilə qədim hind mətnləri olan Upanişadların bilinməsi mütləqdir. Elə bu fikri əsas götürərək biz aşağıda Şərq fəlsəfəsi və Upanişadlara qayıdıb, onların etik anlayışlarını geniş təhlil edəcəyik.

Şəfqət hissini Şərq qaynaqları

Şopenhauerin şəfqətə sevgi pizmasından baxması bizi uzağa – Çin fəlsəfəsinin və etikasının əsasda duran Konfutsilik təliminə aparıb çıxarır. Bu fəlsəfədə sevgi anlayışı xüsusi statusa malik idi. Hətta bəzi məqamlarda bu anlayış mövcudluğu şərtləndirə biləcək qədər mühüm yer tuturdu. Konfutsilik təliminin beş sütun anlayışından biri “ren” heroqlifi idi. Bu heroqlif özündə səxavət, xeyirxahlıq və insansevərliyi cəmləyirdi. Ren anlayışı ilə birgə Konfutsiçilər “de” (xeyirxahlıq) və “iy” (ədalət) heroqliflərini də ön plana çəkirdilər. Konfutsinin özü gündəlik həyatda ənənəvi mərasim ayınlarına əməl etməyin mühümlüyünü vurğulayırdı. Lakin o da vacibdir ki, bu mərasimlərə formal əməl etmək insana heç nə qazandırmır. Belə davranış ancaq cəmiyyətin mənəvi xəstəliyinə səbəb olur. Konfutsinin əsas məqsədi harmonik və xeyirxah həyata malik, bütün qayğı və əzablardan azad, xeyirxah insanların tərbiyəsi idi.

Onu da qeyd etmək vacibdir ki, Konfutsinin əsas postulatı olan Ren anlayışı bir çox variantlarda şərh olunurdu. Heroqlifin mənəvi kamillik, mərdlik, humanizm, mərhəmət və hətta bəzən altruizm kimi tərcümələri mövcud idi.

Heroqlifin quruluşuna gəlincə isə o iki element – “insan” və “iki” hissəciklərinin birləşməsindən yaranır. Yəni burada insan ilə ikinin birləşməsi insanlığa xidmət edən insan yaratmış olur (2) . Bunu fəlsəfi dillə ifadə etsək, deyə bilərik ki, ren fərdi mənəvi əxlaq üzərində dayanmayıb, insanın cəmiyyətdə sahib olduğu əxlaqi cəhətlərə önəm verirdi. Konfutsinin özü ren anlayışının daşdığı məna barədə “Lun Yuy” əsərində belə yazır: “Şagird müəllimindən soruşur ki, “ren” nədir? Konfutsi cavab verir: Aləmdə o mərhəmətli sayılır. Hər yerdə o beş ləyaqəti gerçəkləşdirir.

Bəs bu beş ləyaqət hansılardır? deyə şagird aydınlıq istəyir. Bunlar hörmət, mərhəmət, doğruluq, dərkətmə cəhdi və mehribanlıqdır. Hörmət təhqirə səbəb olmur, mərhəmət hamını fəth edir, doğruluq inamı artırır, dərkətmə cəhdi uğur gətirir, mehriban olmaq isə insanı idarə etməyə imkan verir” (3, 177).

Buradan çıxan nəticəyə əsasən mənəviyyatın çıxış nöqtəsi insanın xoşbəxtliyə olan cəhdi, eləcə də, öz borcunu ödəmək hissi ilə bağlı olmayıb, yalnız şəfqət hissi ilə izah oluna bilirdi. Şopenhauer həm də iddia edirdi ki, şəfqət hissi özündə xüsusi bir mistik element saxlayır. Bunu onun sözləri ilə ifadə etsək: “ şəfqət – heyranedicilik hadisə olduğu qədər həm də çox sirli və gizlidir. O etikanın mistikası, onun ilkin fenomeni və sərhəd sütunudur” (4).

Şəfqətin gündəlik fenomeni digərlərinin əzablarında iştirak edərək yaranan onun əzablarına son qoymaq və bununla öz xeyir və xoşbəxtliyini tapmaqdan ibarətdir. Məhz bu cür şəfqət azad ədalətin və həqiqi insanseverliyin əsasıdır. Öz əsasını bu mənbədən götürən hər bir hərəkət mənəvi dəyərə malik olub, ilkin təkan qüvvəsinə gətirib çıxarır. Belə ki, şəfqət hissi yaranandan sonra digərlərinin xeyir və ziyanı birbaşa mənim qəlbimə yol tapır və nəticədə mən ilə onun arasındakı fərq artıq mütləq xarakter daşımır.

Şəfqət anlayışını daha asan anlamaq üçün biz ona daha geniş prizmadan baxmalıyıq. Artur Şopenhauer hesab edirdi ki, insan hərəkətlərinin üç əsas hərəkətverici qüvvəsi var. Məhz onların qıcıqlanması mövcud bütün motivləri hərəkətə gətirir. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) egoizm, o ancaq öz xeyirini düşünür (o sərhədsizdir);
- 2) hirs, o digərinin kədərini istəyir (son hədd qəddarlığa çatır);
- 3) şəfqət, o digərlərinin xeyrini düşünür (xeyirxahlıq və açıqürəkliyə gətirib çıxarır).

Onun fəlsəfəsində hər bir insanın davranışını bu impulslardan birinə aid olunurdu (5,210).

Əgər biz bu fikirlərdən bir az kənara çıxıb, ona Şərq prizmasından baxsaq, onda öz dövrünün böyük mütəfəkkiri olmuş Əli Qəzalinin ideyalarına rast gələcəyik. O bu motivlərlə əlaqədar deyirdi ki: “Sənin xüsusiyyətlərləndən bəziləri heyvani, digərləri şeytani, bir qismi isə mələk yönümlüdür. Sən gərək özün müəyyən edəsən ki, bunlardan hansı təsadüfi, hansı zəruridir. Bunu müəyyən etməmiş sən əsl xoşbəxtliyin nə olduğunu anlamaq bilməyəcəksən. Heyvanların işi – yemək, yatmaq və mübarizədir. Əgər sən ancaq bunları edirsənsə, onda səndə heyvani qüvvələr güclüdür. Şeytanlar isə ziyan verib, yalan yayırlar. Sən onlara aidsənsə, onda onların

işi ilə məşğul ol. Mələklər Allahın gözəlliyini seyr edib, heyvani hisslərdən və şeytani əməllərdən tamamilə azaddırlar. Bu təbiətin daşıyıcısı öz başlanğıcına qayıdıb, yaradanı izləmək şansı qazanır. Belə qazanc səni ehtiras və hirsin qulu olmaqdan azad edəcək. Bundan başqa sənin öhdənə düşən digər bir vəzifə də bu iki heyvani hisslərlə yaradılma səbəbini öyrənməkdir. Nədir burda əsas məqsəd? Əsas məqsəd onlara tabe olmaq, yoxsa onları özünə tabe edib, birindən güclü at, digərindən isə özünə silah düzəldərək hər şeyi idarə edə bilmək deyilmi? Seçim sənindir” (6,15).

Əl Qəzalinin nümayəndəsi olduğu sufi fəlsəfəsinin təbliğ etməyə çalışdığı və şəxsiyyətdə gizli olan qüvvə sevgi idi. Ancaq sevgi insanı anlamazlıq, maddiyyat və özünü qibtədən azad edir. Sevgi isə öz ifadəsini səbr, şəfqət, xeyirxahlıq və özünü fəda etməkdə tapır. Sevgi motivə edir, həvəsləndirir və şəfqət hiss edib, yardım göstərməyə səsləyir.

Bütün bu xüsusiyyətləri nəzərə alan Şopenhauer şəfqət prosesinin ilkin fenomen kimi iki müxtəlif dərəcəsini fərqləndirməyə başlamışdı. Bu zaman o digərinin əzabının mənim motivim olub, məni aktiv və ya passiv fəaliyyətə yönəldə biləcəyini də qəbul edirdi. Birinci dərəcədə şəfqət bizi eqoistik və hirsli motivlərə qarşı çıxıb, digərlərinə əzab verməkdən saxlayır. İkinci dərəcədə isə o bizi ali dərəcə şəfqət hiss edib, müsbət əməllər etməyə vadar edir.

Zamanla formalaşmış etik anlayışların rolunu Şopenhauer iki cür xeyirxahlığa: ədaləti və insansevərliyi verirdi. Müəllif onları kordinal xeyirxahlıq adlandırırdı. Çünki onlardan gələn hər şey praktik olub, teoretik yolla hasil oluna bilmirdi. O fikrini belə əsaslandırırdı ki, həm ədalət, həm də insansevərlik təbii şəfqətdə ilkin olaraq mövcud olanlardır. Bu cür şəfqət insan təfəkkürünün mübahisəsiz faktı olub, heç bir cümlə, anlayış, din, əhkam, mif, tərbiyə və təhsil halına əsaslanmayıb, mütləq olaraq ona məxsusdur. Bu xüsusiyyət insanın öz təbiətində olduğu üçün bütün hallarda və bütün ölkələrdə özünü eyni qaydada göstərir. Buna görə də hər bir insanın malik olduğu xüsusiyyət kimi biz ona arxalanıb, güvənirik. Hətta bu mövqedən çıxış edərək digərlərinə qarşı şəfqət hiss etməyənləri biz qeyri – insani keyfiyyətlərin daşıyıcısı kimi də xarakterizə edirik. Beləliklə də, bəzi halda insani sözü şəfqət duyğusunun sinonimi kimi istifadə edilir (5, 213).

Burdan çıxan nəticəyə görə həqiqi və təbii mənəvi impulsun birinci dərəcəsi inkardır. Əzəli olaraq biz hamımız haqsızlıq və zülmə meyilliyik. Çünki bizim istəklərimiz və şəhəvət duyğumuz, hirs və nifrətimiz təfəkkürdə ilkin olduğuna görə onlar birinci hücum şansına malikdirlər. Yəni hər hansı bir hadisə ilə qarşılaşan

zaman onlar təbiətləri üzrə ilkin reaksiya göstərənlərdən olurlar. Onu da qeyd etməliyik ki, başqalarına qarşı etdiyimiz haqsızlıq və zülmün yükünü biz ancaq təsəvvür və təcrübi yolla qavrayırıq. Bəlkə də, bunu əsas götürən Seneka deyirdi: “Hamıya düzgünlük birdən verilməmiş, hamının qəlbi əvvəllər pisliliklə zəbt edilmişdir” (7). Beləliklə də, şəfqətin təsirinin birinci dərəcəsi “mən”də olan qeyri - mənəvi potensiala qarşı çıxıb, digərlərinə pislilik etmənin qarşısını almaqdır.

Şəfqətin birinci dərəcəsinin yaranması üçün ədalət prinsipi olmalıdır. Əgər mənim qəlbim şəfqət yönümlüdirsə, onda o məni öz istəklərimə çatdırmaq üçün digərlərinə verəbiləcəyim əzabların törədilməsindən qoruyacaq. Bu şəfqət özünü ya həmin an, ya da bir müddətdən sonra biruzə verə bilər.

Beləliklə, ədalət birinci və ən vacib kordinal xeyirxahlıqdır. Ədalətin mühümlüyünü antik filosoflar da qəbul edirdilər. Düzdür, onlar bu kateqoriya ilə yanaşı elə də uğurlu seçim olmayan üç anlayışı da fərqləndirirdilər. Bunlar müdrüklük, ağıl və cəsarət idi (5, 227). Mənəvi araşdırmalarda yüksək zirvələrdə olan filosoflar belə insansevərliyi (caritos, agape – sevgi) xeyirxahlığın bir hissəsi kimi qəbul edirdilər. Ancaq burada da bəzi istisnalar mövcuddur. Belə ki, vahid sistem yaratmağa nail olmasa da, Platon öz əsərlərində əvəzsiz ədalət prinsipinə diqqət ayırmışdı. Düzdür, faktik və praktik olaraq insansevərlik bütün zamanlarda mövcud olmuş, Avropada olduğu kimi, Asiyada da minilliklərdən bəri öz doğmalarına sonsuz sevgi kimi xarakterizə edilmiş, eləcə də, formalaşmış təlimlərin mərkəzi mövzusu və praktiki həyata geniş tətbiq edilən anlayışa çevrilmişdi. Bu özünü Vedlər və Dharma – Şastra, İtihasa və Puranalar, eləcə də Buddizm təlimində göstərirdi.

Bu ideyanı əsas tutaraq Artur Şopenhauerin şəfqət duyğusu barədə söylədiklərini Şərq ədəbiyyatında axtarmış olsaq qarşımıza çox rəngarəng bir mənzərənin çıxacağına şahidi olacağıq. Yəni daima Şərqi özünə istiqamət verici qüvvə hesab edən müəllif bu məsələdə də Şərqdən kənarda durmamış, öz anlayışına həyat vermək üçün minilliklərdir mövcud olan mənbələrə müraciət etmişdir.

Həç kimə sır deyil ki, Vedalar öz qədimliyi və Hind dünyasında daşdığı əhəmiyyətə görə əvəzi olmayan yaradıcılıq nümunələridir. Burada şəfqət anlayışına xüsusi yer ayrılmışdır. Vedalarda iddia olunurdu ki, iki növ şəfqət mövcuddur. Birincinin mənbəyi kiçikqəlblik və ya həssaslıqdır. Yəni bu “dünyəvi şəfqət”dir. Özünün həqiqi mənəvi təbiətini unutmuş insan ancaq dünyəvi şəfqət hiss edə bilər. Bu deyilənlərdən fərqli olaraq özünün mənəvi təbiətini yaradan insan əbədi qəlbə

qarşı şəfqət duyur. Mənəvi müəllimlərdən biri olan Şrila Prabhupada “Bhaqavat – Gita”nın şeirini şərh edərkən yazır:

“İnsanlar şəfqətlərini nəyə yönəldəcəklərini bilmirlər. Suda batan insanın geyiminə şəfqət hiss etmək gərəklidirmi? Bilməməzlik okeanında batan insanı onun paltarından tutub çıxartmaqla xilas etmək olmaz. Yəni mənəvinə xilas etmək istəyiriksə, onda bu maddi bədən vasitəsilə olmamalıdır. Bu həqiqəti bilməyən və maddi bədənə acısını çəkəni şudra – yəni əbəs yerə kədərlənən adlandırırlar”. Belə əbəs kədər Bhaqavat – Gitanın qəhrəmanlarından olan Acurnadanın fikirlərini yayındırır. Ona görə də Krişna onun kədərini yox etmək qərarına gəlir. Onun dediklərini belə ümumiləşdirmək olar:

“Bəzən insanlar şəfqət hissini təsiri ilə kasıblara yardım edir. Əgər bu insan həmin şəfqətə layiq deyilsə, onda bizim ona göstərdiyimiz xeyir nəhaq olacaq və bizi mənəvi mükəmməlliyə aparmayacaq” (8, 743).

Mənəvi elmin digər bilicilərindən olan Şri Krişna deyirdi ki, əsl şəfqət yalnız öz həqiqi “mən”ini dərk edənlərə xasdır. Burada əsas şərt ondan ibarətdir ki, həqiqi təbiəti dərk etmək üçün insan yaratdığı nəticələrə bağlanmasın.

Hind fəlsəfəsinin digər bir mühüm nümunələrindən olan Riqvedada isə şəfqət Allahlara xas olan ali bir xüsusiyyət kimi qeyd edilirdi. Bununla əlaqədar Şri Çinmoy yazırdı ki, bu Allahlar bəzi ilahi xüsusiyyətlərin daşıyıcısıdır: Vişnu - hər yeri əhatə edən təfəkkür və ilahi şəfqətdir, İndra – işıqsaçan dinamik həyat qüvvəsidir, Aqni – mənəvi cəhd və iradənin daxili gücüdür, Rudra – ilahi qüvvəyə malik olub, kobudluq ilə mübarizə edən, həmçinin şəfqət və dincliyi təmin edəndir” (9).

Dinin ruhunu sadə ötürməklə kifayətlənməyən Upanişadlar da şəfqətə xüsusi diqqət yetirmişlər. Upanişadlarda əməl olunması məcburi xarakter daşıyan məcburiyyət kodeksi də mövcud idi. Bu kodeks olmasa mənəvi ideal əsassız bünövrə olaraq qalacaq idi. Burda ehtirasların idarə olunduğu və əqlin hökm sürdüyü bütün davranış formaları dəstəklənirdi. Bu cür davranış eqoistik fərdin onu sıxan məhdudiyyətlərdən azadolması kimi anlaşıldı. Artıq Upanişadların zamanında yaradıcı insanlar anlayırdılar ki, onların etdiyi hər şey ilahi planın bir hissəsi olduğu üçün xeyir, bu plandan kənara çıxılıqda isə günah adını alacaqdı. Bu ilahi plana əsasən özünüidarə, əliaçıqlıq şəfqət və xeyirxahlıq idi.

Brihadaryanka upanişadda deyilir: “Onda asurlar ona dedilər: Cənab, bizə nəysə danış. O zaman cənab bir heca səsləndirdi və soruşdu: “siz anladınız?” – “biz anladıq” – onlar cavab verdilər. Sən bizə dedin ki, “Şəfqət göstərin” – “Düzdür – o

təsdiqlədi – bəli, siz anladınız”. Yuxarıda səslənən ilahi səs də bunu deyir – ildırım çaxdı və bəli, bəli, bəli eşidildi. “Özünü zə qalib gəlin” “Əliaçıq olun” “Şəfqət nümayiş etdirin”. Qoy bu üç hökmə əməl edilsin” (10).

Öz əsərlərində Şərq düşüncəsi ilə həmfikir olduğunu sübut edən Şopenhauer də bu fikirlərlə tamamilə razılaşdı. O insanı fəaliyyətə gətirən bir necə motivin mövcudluğunu qəbul etsə də, yalnız şəfqəti mənəvi motiv hesab edirdi. Yəni ona alilik statusu verirdi. Təsəvvür edin ki, iki gənc insana öldürmək şansı verilib. Ancaq onlar son məqamda bundan imtina edirlər. Birinci gənc insana qəsd etməməyinin səbəbi kimi Kant, Fixte, Adam Smit və Spinoza etikasını göstərir və bu əməlin etikaya zidd olacağını mühafizə edir. İkinci gəncin isə izahı sadədir. Belə ki, onun öz qurbanına sadəcə yazığı gəlir. Şopenhauer hesab edirdi ki, ikinci gəncin fikirləri mənəviyyat baxımından daha zəngin və təmizdir. Şəfqəti mənəviyyatın yeganə motivi kimi qəbul etməsini Şopenhauer psixoloji və metafizik cəhətdən də əsaslandırırırdı. Əgər xoşbəxtlik xəyaldırsa, onda egoizm onun mənəvi təkanvericisi hesab oluna bilməz. Deyilənlər doğrudursa və həyat əzabları içində boğulmaqdırsa, onda bizim yeganə çıxış yolumuz şəfqət ilə bu əzablardan qurtulmaqdır. Şəfqət hissində biz mistik surətdə aləmin vahidliyini, onun təfəkkürünün xəyali çoxluğuundakı vahid iradənin mövcud olduğunu anlayırıq.

Bütün bu deyilənlər bizi ilkin bölgüdə uzağa aparsa da, biz geri qayıdıb şəfqəti xarakterizə edən ikinci dərəcədə danışacağıq. Yuxarıda göstərilən birinci dərəcədə fərqli olaraq ikinci mərhələdə əzab çəkənin kədəri şəfqət obyektinə olmaqdan çıxıb, şəfqət hiss edənin motivinə çevrilir. Birincidən öz müsbət xüsusiyyəti ilə fərqlənən bu mərhələ insanı digərinə ziyan verməkdən saxlamaqla yanaşı, həm də onu əziyyət çəkən insana kömək etməyə səsləyir. Bu cür münasibətin əsasında nə məntiqi nəticə çıxarma, nə də güclü arqumetlər dayanır. Onun yeganə mənbəyi insansevərlik, xeyirxahlıq və şəfqətdir.

Həyatda mövcud olan əzabların xüsusiyyətindən geniş danışan, hətta bu əzablardan qurtulmaq yollarını işləyib hazırlayan Buddizmdə də şəfqət hissində xüsusi yer ayrılır. Hətta bir az irəli gedib deyə bilərik ki, şəfqətin iki mərhələdə mövcud olması fikri Şopenhauerdə olduğu kimi, Buddizmdə də özünə yer edən ideyalardan olub. Belə ki, Buddistlər şəfqəti izah edə bilmək üçün onu bir neçə elementdən ibarət olan vahidin bir hissəsi etmişlər. Onlar ən yüksək emosional duyğuları ifadə etmək üçün dörd Brahma Vihara formalaşdırmışlar. Bu viharalara xeyirxahlıq (metta), şəfqət (karuna), sevinc (mudita) və soyuqqanlılıq (upekka) daxildir. Metta heç zaman əvəzi alınmayacağı bilindiylə halda digərlərinə arzulanan

xeyirdir. Karuna isə digərlərinin çəkdiyi əzaba cavab reaksiyasıdır. Ancaq o, sadəcə yaranan dostluq hissi deyil. Çünki əgər biz bir insana dost münasibəti bəsləyib, onun əziyyət çəkdiyini hiss ediriksə, onda ona daha yaxından yardım etmək zərurəti duyuruq. Ancaq digərlərinin əzabını sadəcə duymaq da kifayət deyil. Biz özümüzü əzab çəkənin yerinə qoyub, bacardığımız qədər bu istirabları yüngülləşdirməyə çalışırıq. Bir tərəfdən biz onların əzabını anlayırıq, digər tərəfdən isə kömək etmək hissi ilə doluruq. Bu iki hissənin cəmlənməsi yeni bir anlayışın – şəfqətin yaranmasını şərtləndirir. Şəfqət digər insanın xoşbəxt ola bilməsi üçün onun əzablarını yüngülləşdirmək istəyidir.

Duyulacaq şəfqət hissini ən yüksək səviyyəyə çatdırmaq məqsədi ilə buddistlər karuna bhavananın yeddi pillədən ibarət meditasiya formasını işləyib hazırlamışlar. Qəribə görünsə də, Buddistlər üçün şəfqət hissini yaratmaq üçün edilən cəhdlər mənasız idi. Yəni heç bir cəhd bu hissi yaratmayacaq. Onların fikrincə şəfqətin nə olduğunu tez bir zamanda anlamaq yalan illüziyadan başqa bir şey deyil. Əsas məqsəd şəfqətin yönələcəyi mənbəyə dostyana münasibət formalaşdırmaqdır. Çünki ancaq belə olduğu halda siz onun əzab çəkdiyini görəcək, amma onu sadə əzabkeş hesab etməyəcəksiniz. Məhz buna görə müdrüklük ilə bərabər şəfqət də buddizmin əsas sütünü kimi mühüm mövqe tuturdu.

“İnsanlarda olan ümumi təfəkkür qəbul edir ki, şəfqət xeyirdir. Bu hissi duyan isə xeyirxah adlanır. Bütün canlılara qarşı sonsuz şəfqət mənəvi davranışın ən möhkəm və əsaslı bünövrəsi olub, heç bir əsaslandırmaya ehtiyac duymur. Bu hisslə doymuş insan heç kimin xətrinə dəyməyəcək, heç kimə əzab verməyəcək və onun bütün davranışı düzgün olub, xeyir damğası daşıyacaq. Şübhəsiz ki, şəfqət mənəviyyətin əsasını təşkil edir, ancaq Şopenhaueri geri atan bir hal da var ki, o da onun şəfqəti bütün mənəviyyətin yeganə əsası hesab etməsidir” (11).

Nəticə: şəfqət anlayışı ilə ifadə edilən duyğunun müasir mənalandırılması

Yuxarıda qeyd olunan fikirlərdə önə çəkilən məsələyə müasir prizmadan baxmış olsaq, şəfqət hissini nə dərəcədə önəmli faktor olduğu bir daha ortaya çıxacaq. Şəfqət heç vaxt insanlar arasında olan sadə münasibət dərəcəsinə enməməli, o daşdığı məna etibarilə daha böyük zirvələrə layiq olmalıdır. Bu hiss öz daşıyıcında özünə, öz hisslərinə inam yarada bilən əvəzsiz bir duyğu olmalıdır. Həyat boyu can atdığımız, tapmağa çalışdığımız məqsəd də məhz budur. Nə üçün yaşadığımızı anlamaq üçün sadə bir yolumuz var – bu da bütün insanlara şəfqət hiss edib, bunu ətrafımızda olan insanlara ötürməkdir. Çünki şəfqət göstərərək şəxsiyyətinin mahiyyətini anlayan insanda öz identikliyi haqqında sarsılmaz inam formalaşır.

Əgər inam olmasa, şəxsiyyətin sarsılmazlığı haqqında olan fikir təhlükə ilə üzləşir və nəticədə biz digər insanlardan asılı vəziyyətə düşürük. Belə ki, indi yalnız bu insanlar bizim identiklik hissimizi ödəyə bilərlər. Bu isə insanı dalğalarla mübarizə etmək üçün okeana atmağa bənzəyir. Çünki müxtəlif insanların dediyi fikrə əsasən formalaşan şəxsiyyət sonda boş olduğunu anlayır və yaşadığı anlar, can atdığı zirvələr bir anda yox olur. Bu uçurumdan bizi ancaq şəfqətin yaratdığı inam xilas edə bilər. Yalnız inam insan mövcudluğuna dəstək ola biləcək qüvvəyə malikdir.

Məhz bu ideyaların önəmini anlayaraq həm Şərq mütəfəkkirləri, həm də Artur Şopenhauer şəfqəti öz əxlaqi dünyagörüşlərinin mərkəzi anlayışına çevirmişdilər. Düzdür, hər bir dövrdə olduğu kimi bu anlayış müxtəlif cür adlandırılmışdır. Ancaq bütün bu müxtəlifliyə baxmayaraq şəfqət bir sözə, bir cümlə, hətta bir kitaba belə sığmayacaq, ilahi məna daşıyıcısı olaraq qalmış, ən gözəl formasında əvəzi verilməsə belə duyulmasında heç bir məhdudiyyət olmayan hiss kimi xarakterizə edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. Т.1 // Шопенгауэр А. О четвероюм корне... Мир как воля и представление. Т.1. Критика кантовской философии. М., 1993.
2. http://en.wikipedia.org/wiki/Ren_%28Confucianism%29
3. Конфуций Луньюй. Изречения. Москва – 2011
4. http://www.nnre.ru/kulturologija/yetika_konspekt_lekcii/p7.php
5. The Two Fundamental Problems of Ethics, Arthur Schopenhauer, New York 2010
6. The Alchemy of Happiness, Al Ghazali, Harvard 1873
7. <http://ancientrome.ru/antlitrt/t.htm?a=1346570050>
8. Шри Шримад, А. Ч. Бхактиведанта Свами Прабхупада, Бхагавад-гита. Как она есть. Санкт - Петербург. 1986
9. The Dance of the Cosmic Gods, New York 1974
10. <http://scriptures.ru/upanishads/brihadaranyaka.htm>
11. <http://sceptic-ratio.narod.ru/ku/lt-56.htm>

XÜLASƏ

Bütün zaman və bütün mədəniyyətlərdə insan qarşısında eyni sual yaranırdı. Yaşadığımızın həyatın, duyduğumuzun hisslərin mənası nədir? Bu hisslərin ən gözəli və ali olanı hansıdır? Bu məqalə hisslərin ən mühümü olan şəfqətin izahına hərs olunacaq. Burada şəfqətə Şərq və Qərb dünyası prizmasından baxılacaq. Onun Artur Şopenhauerin və Şərq fəlsəfəsində tutduğu yer işıqlandırılacaq. Eləcə də, şəfqət, sevgi, insansevərlik və xeyirxahlıq kimi duyğular qabardılacaq. Qarşıya qoyulan əsas məqsəd bütün bu hisslərin işığında insanın daima axtarışda olduğu həqiqətin qapısını aralamaq, aliyə doğru bir addım atmaqdır.

РЕЗЮМЕ

При многовековом развитии человечество задавалось одним и тем же вопросом: есть ли какой либо смысл в жизни которую мы проживаем и в чувствах, которые мы испытываем? Какой из этих чувств самый истинный и высший? Эта статья посвящается самому главному из чувств человечества – «состраданию». Рассматривая из призмы Востока и Запада сострадания, может быть объяснена различными критериями. Мы обсудим понятие сострадание в философии Артура Шопенгауера и нескольких Восточных течений. Будут рассматриваться такие чувства как, человеколюбие и добродетель. Наша главная цель – приоткрыть врата истины, чтобы человек мог постичь «высшую реальность».

SUMMARY

During centuries long development humanity was wondering about the same question. Is there any meaning in life which we live and in the feelings that we experience? Which of these senses are the truest and supreme? This article is dedicated to the most important of the senses of mankind - "compassion". Considering the prism of East and West compassion can be explained by different criteria. We will discuss the concept of compassion in the philosophy of Arthur Schopenhauer and several Eastern schools. Will be allocated such feelings as humanity and virtue. Our main goal - is slightly open the gates of truth, so that man could comprehend "ultimate reality."

Çapa tövsiyə etdi: f.e.d. T.Allahyarova